

FERENC PÁPA
LEVÉL AZ IRODALOM SZEREPÉRŐL A KÉPZÉSBEN

PÁPAI MEGNYILATKOZÁSOK

66

Sorozatszerkesztő
DIÓS ISTVÁN

FERENC PÁPA

LEVÉL
AZ IRODALOM SZEREPÉRŐL
A KÉPZÉSBEN

SZENT ISTVÁN TÁRSULAT
az Apostoli Szentszék Könyvkiadója
Budapest 2025

A fordítás az eredeti, olasz szövegből készült

*Lettera del Santo Padre Francesco
sul ruolo della letteratura nella formazione,*
2024

Fordította
TÓZSÉR ENDRE SP

Lektorálta
SZABÓ MIKLÓS

© Magyar Katolikus Püspöki Konferencia, 2025
Hungarian translation © Tózsér Endre SP, 2025
Hungarian edition © Szent István Társulat, 2025

ISSN 1788-8948
ISBN 978 963 612 187 7

SZENT ISTVÁN TÁRSULAT
1053 Budapest, Veres Pálné utca 24.
szentistvantarsulat.hu
Felelős vezető: Farkas Olivér igazgató
Nyomdai munkálatok: Mega-Galaxis Kft., Budapest
Felelős vezető: Nemere Ágnes ügyvezető igazgató

1. Eredetileg a papképzésre vonatkozó címet írtam, de aztán arra gondoltam, hogy az itt elmondottak ugyanúgy érvényesek a pasztorális munka valamennyi szereplőjének, sőt bármely keresztény hívőnek a képzésére. Arra utalok, mennyire értékes regényeket és verseket olvasni személyiségfejlődésünk szempontjából.

2. Gyakran megesik, hogy amikor a nyári szünidő unalmában, a tikkasztó hőségben, kihalt városrészek magányában egy jó könyvre bukkanunk, az oázissá válik számunkra, elvonja figyelmünket más lehetséges tevékenységektől, melyek nem tennének jót nekünk. Aztán ott vannak a fáradtság, a harag, a csalódás, a kudarc pillanatai, s amikor az imádságban sem sikerül megtalálnunk lelkünk nyugalomát, egy jó könyv legalább abban segít, hogy átvesszéljük a vihart, míg egy kicsit ki nem derül felettünk az ég. Az olvasás talán új tereket nyit bennünk, melyek segítenek elkerülni, hogy bezárkózzunk a kérlelhetetlenül ránk támadó rögeszmés gondolatokba. Mielőtt a tömegtájékoztatási eszközök, a közösségi média, a mobiltelefonok s egyéb készülékek mindent behálóztak volna, ez gyakori tapasztalat volt, s akik átélték, tudják, miről beszéltek. Ez nem valami divatjamúlt dolog.

3. Az audiovizuális eszközökkel ellentétben, ahol a termék teljesebb, s általában kisebb a mozgástér és kevesebb az idő az elbeszélés „gazdagítására” vagy értelmezésére, egy könyv olvasása során az olvasó sokkal aktívabb. Valamiképpen újrírja a művet, képzeletével kibővíti, megalkot egy világot, használja a képességeit, az emlékezetét, az álmait, drámákkal és szimbolizmusokkal teli saját élettörténetét, s így egy olyan mű születik, amely egészen más, mint amit a szerző meg akart írni. Az irodalmi mű tehát egy élő és mindig termékeny szöveg, mely sokféleképpen képes újra megszólalni, és minden olvasóval, akivel találkozik, eredeti szintézist tud létrehozni. Az olvasás során az olvasó gazdagodik azzal,

amit a szerzőtől kap, de ez lehetővé teszi számára azt is, hogy saját személyének gazdagságát kibontakoztassa, s így minden egyes új mű, melyet olvas, megújítja és kitágítja személyes univerzumát.

4. Ez arra késztet, hogy nagyon pozitívan értékeljem azt a tényt, hogy legalább néhány szemináriumban legyőzik a képernyők – s a mérgező, felszínes, erőszakos álhírek – iránti megszállottságot, s időt szánnak az irodalomra, a nyugodt, felhőtlen olvasásra, hogy beszélgessenek ezekről az új vagy régi könyvekről, melyek továbbra is sokat mondanak nekünk. Általánosságban azonban sajnálattal kell megállapítanunk, hogy a felszentelt szolgálatra készülő képzésében az irodalommal való foglalkozás jelenleg nem kap méltó helyet. Gyakran ugyanis ezt a szórakozás egyik formájának, vagyis a művelődés kevésbé jelentős megnyilvánulásának tartják, mely nem tartozik a leendő papok felkészüléséhez s így a konkrét pasztorális tapasztalatához sem. Kevés kivételtől eltekintve az irodalommal való foglalkozást nem tekintik lényegesnek. Ezzel kapcsolatban szeretném leszögezni, hogy ez a hozzáállás nem helyes. Ez áll a leendő papok egyfajta súlyos szellemi-lelki elszegényedésének eredeténél, akiket így megfosztanak az emberi kultúra szívéhez, pontosabban az emberi lény szívéhez való egyik kiváltságos, vagyis az irodalom révén történő hozzáféréstől.

5. Ezzel az írással gyökeres szemléletváltást szeretnék javasolni abban, hogy mekkora figyelmet fordítunk az irodalomra a papjelöltek képzésében. E tekintetben nagyon jónak tartom, amit egy teológus mond: az irodalom „a személyből fakad, abból, ami benne a legkevésbé visszaadhatatlan, a misztériumból [...]”. Az irodalom az élet, mely akkor ébred öntudatára, amikor a kifejezőmód összes eszközét igénybe véve eléri a kifejezés teljességét.”¹

¹ RENÉ LATOURELLE: *Letteratura*, in RENÉ LATOURELLE – RINO FISICHELLA (dir.): *Dizionario di teologia fondamentale*, Cittadella, Assisi, 1990, 631.

6. Az irodalomnak tehát – így vagy úgy – ahhoz van köze, amire mindannyian vágyunk az élettől, mivel szoros kapcsolatban áll konkrét létünkkel, annak lényegi feszültségeivel, vágyaival, jelentéseivel.

7. Ezt már fiatalon megtanultam a tanítványaimmal. 1964–1965-ben, huszonnyolc éves koromban irodalomtanár voltam Santa Fében egy jezsuita iskolában. A középiskola utolsó két évfolyamát tanítottam, s el kellett olvasatnom diákjaimmal az *El Cidet*. De az nem tetszett nekik. Azt kérték, hogy García Lorcát olvashassanak. Ezért úgy döntöttem, hogy otthon tanulják majd az *El Cidet*, az órákon pedig olyan szerzőkkel fogunk foglalkozni, akiket a fiatalok jobban kedvelnek. Természetesen kortárs irodalmi műveket akartak olvasni. De ahogy olvasták ezeket a dolgokat, amelyek éppen érdekelték őket, általánosságban is kedvet kaptak az irodalomhoz, a költészethez, s aztán áttértek más szerzőkre is. Végül is a szív többet keres, és mindenki megtalálja saját útját az irodalomban.² Én például a tragikus művészeket szeretem, mert mindannyian sajátunknak, saját drámáink kifejeződésének érezhetjük műveiket. A szereplők sorsát siratva lelkünk mélyén magunkat siratjuk, saját ürességünket, hiányosságainkat, magányunkat. Természetesen nem azt kérem, hogy ugyanazokat olvassátok el, amiket én olvastam. Mindenki megtalálja azokat a könyveket, amelyek a saját életéhez szólnak s igazi útítársaivá válnak. Semmi sem kontraproduktívabb, mint kötelelősségből olvasni el valamit, jelentős erőfeszítést tenni csak azért, mert mások azt mondták, hogy az elengedhetetlenül fontos. Nem, nyitottan, elcsodálkozva, rugalmasan kell megválogatnunk olvasmányainkat, engedve, hogy tanácsot adjanak nekünk, de őszintén is, iparkodva megtalálni azt, amire életünk adott szakaszában szükségünk van.

² Vö. ANTONIO SPADARO: J. M. Bergoglio, il «maestrillo» creativo. Intervista all'alunno Jorge Milia, *La Civiltà Cattolica* (quad. 3929) 2014, I, 523–534.

Hit és kultúra

8. Egy olyan hívő számára, aki őszintén párbeszédre törekszik korai kultúrájával vagy egyszerűen csak a konkrét emberek életével, az irodalom nélkülözhetetlenné válik. A II. Vatikáni Zsinat okkal állítja, hogy „az irodalom és a művészetek [...] arra törekszenek, hogy kifejezzék, milyen az ember”, és „szemléltessék nyomorúságait és örömeit, szükségleteit és képességeit”.³ Az irodalom valójában az élet mindennapiságából indul ki, annak olyan valós szenvedélyeiből és történeteiből, mint „a cselekvés, a munka, a szerelem, a halál és minden szegényes dolog, ami az életet betölti”.⁴

9. Hogyan juthatunk el az ősi és a mai kultúrák szíve közepéhez, ha figyelmen kívül hagyjuk, elvetjük és/vagy elhallgattatjuk szimbólumaikat, üzeneteiket, alkotásaikat és elbeszéléseiket, amelyekkel megragadták, fel akarták tárni és fel akarták idézni legszebb tetteiket és eszményeiket, csakúgy, mint erőszakos cselekedeteiket, legmélyebb félelmeiket és szenvedélyeiket? Hogyan szólíthatjuk meg az emberek szívét, ha figyelmen kívül hagyjuk, háttérbe szorítjuk vagy nem értékeljük azokat a „szavakat”, amelyekkel regényeikben és költeményeikben meg akarták fogalmazni és – miért ne – ki akarták nyilatkoztatni életük és érzéseik drámáját?

10. Az egyházi küldetés – sokszor az irodalomnak köszönhetően – ki tudta bontakoztatni egész szépségét, frissességét és újszerűségét a különféle kultúrákkal való találkozásban, amelyekben gyökeret vert, anélkül, hogy félt volna kockára tenni önmagát s a legjobbat kihozni abból, amit talált. Ez a hozzáállás megszabadította

³ II. Vatikáni Zsinat: *Gaudium et spes* lelkipásztori konstitúció az Egyházzal a mai világban (1965. december 7.), 62, in DIÓS ISTVÁN (szerk.): *A II. Vatikáni Zsinat dokumentumai*, Szent István Társulat, Budapest, 2000, 707.

⁴ KARL RAHNER: *Il futuro del libro religioso*, in *Nuovi saggi II*, Paoline, Roma, 1968, 647. [Die Zukunft des religiösen Buches, in *Schriften zur Theologie*, Bd. 7, Benziger, Einsiedeln, 1966, 512.]

őt annak a harsány és fundamentalista szolipszizmusnak a kísértésétől, amely abban a hiedelemben áll, hogy az egyházi életnek egy bizonyos történelmi-kulturális „nyelvtana” képes kifejezni az evangélium teljes gazdagságát és mélységét.⁵ Sok vészprofécia, mely ma kétségbeesésbe próbálja kergetni az embereket, éppen ebben az aspektusban gyökerezik. A különböző irodalmi és nyelvtani stílusokkal való érintkezés mindig lehetővé teszi, hogy egyre mélyebben megértsük a kinyilatkoztatás polifóniáját anélkül, hogy azt saját történelmi követelményeinkre vagy mentális struktúráinkra szűkítenénk vagy silányítanánk.

11. Nem véletlen tehát, hogy például a korai kereszténység jól érzékelte annak szükségességét, hogy komolyan szembenézzon a korabeli klasszikus kultúrával. Az egyik keleti egyházatyja, Nagy Szent Baszileiosz például a *Buzdítás az ifjakhoz* című – 370 és 375 között keletkezett – írásában, melyet vélhetően unokaöccseinek szánt, dicsérte a klasszikus irodalmat – melyet az *exóthen* (‘kívülálló’) állították elő, ahogyan a pogány szerzőket nevezte –, mert az kiválóan felhasználható az érvelésre, vagyis a teológiában és az exegézisben használandó *logoi* (‘beszéd’) megírására, mind pedig az életben való tanúságtételhez, vagyis az aszketikában és az erkölcsstanban tárgyalt *praxeisz* (‘cselekedetek, viselkedések’) tekintetében. Befejezésül pedig arra buzdította a fiatal keresztényeket, hogy a klasszikus műveket tekintsék *ephodion*nak (‘útravaló’, ‘viaticum’) neveltetésük és képzésük számára, és mérítsenek belőlük „hasznot a lélek számára” (IV, 8–9).^{*} Éppen a keresztény eseménynek a kor kultúrájával való eme találkozásából az evangéliumi üzenetnek az egyik eredeti átdolgozása született meg.

⁵ Vö. *Evangelii gaudium* apostoli buzdítás az evangélium hirdetéséről a mai világban (2013. november 24.), 117, Szent István Társulat, Budapest, 2014, 71–72.

^{*} Vö. *Baszileiosz buzdítása az ifjakhoz: Hogyan olvasgatják haszonnal a pogány irodalmi műveket?*, ford. Nádasy Alfonz, in VANYÓ LÁSZLÓ (szerk.): *A kapadókai atyák*, Szent István Társulat, Budapest, 1983, 213–229.

12. A kultúra evangéliumi megkülönböztetésének köszönhetően felismerhető a Lélek jelenléte a sokszínű emberi valóságban, vagyis megragadható a Lélek jelenlétének *már* elvetett magja az eseményekben, az emberi szív fogékonyságaiban, vágyaiban, mély feszültségeiben, valamint a társadalmi, kulturális és szellemi-lelki körülményekben. Hasonló megközelítést ismerhetünk fel például az *Apostolok cselekedeteiben*, ott, ahol Pál Areopáguszon való jelenlétéről van szó (vö. ApCsel 17,16–34). Pál Istenről szólva ezt mondja: „Mert benne élünk, mozgunk és vagyunk, ahogy költőitek is mondják: »Mi is az ő nemzetségéből valók vagyunk?«” (ApCsel 17,28). Ebben a versben két idézet található: egy közvetett az első részben, ahol Pál a költő Epimenidészt (Kr. e. 6. század) idézi, és egy közvetlen, mely a *Phainomena* [’Tünemények’] című verset idézi Szoloi Aratosztól (Kr. e. 3. század), aki a csillagképekről, valamint a jó és rossz időjárás jeleiről énekel. Itt „Pál »költészetolvasóként« mutatkozik meg, és megsejteti, miképpen közelít az irodalmi szöveghez, ami mindenképp elgondolkodtat bennünket a kultúra evangéliumi megkülönböztetéséről. Az athéniak *szpermologosznak* nevezték Pált, melynek a jelentése: »varjú«, »fecsegő«, »szószátyár«, »sarlátán«, de szó szerint »magszededegető«, »maggyűjtő«. Ez biztosan sértés volt, paradox módon azonban mély igazság rejlik benne. Pál felszededegeti a pogány költészet magvait, s a korábbi, »mélységesen felháborodó« magatartásából (vö. ApCsel 17,16) kilépve eljut oda, hogy az athéniakat »módszelett vallásosnak« ismeri el, és klasszikus irodalmuknak azokon a lapjain valódi *preparatio evangelicát* lát.”⁶

13. Mit tett Pál? Megértette, hogy „az irodalom feltárja az emberben lakozó mélységes szakadékokat, míg a kinyilatkoztatás – és majd a teológia – felvállalja azokat, hogy megmutassa, miként hidalja át és világítja meg őket Krisztus”.⁷ E szakadékok irányába az

⁶ ANTONIO SPADARO: *Svolta di respiro. Spiritualità della vita contemporanea*, Vita e Pensiero, Milano, 2009, 101.

⁷ RENÉ LATOURELLE: *Letteratura*, i. m., 633.

irodalom tehát „bejárati kapu”,⁸ mely segíti a lelkipásztort abban, hogy gyümölcsöző párbeszédet kezdjen kora kultúrájával.

Soha test nélküli Krisztust!

14. Mielőtt közelebből is szemügyre vennénk azokat a konkrét okokat, amelyek miatt a leendő papok képzésében elő kell mozdítani az irodalommal való foglalkozást, hadd idézzek itt fel egy gondolatot a jelenlegi vallási helyzetről: „A szenthez való visszatérés és a spirituális keresés, melyek korunkat jellemzik, kétértelmű jelenségek. De ma nem annyira az ateizmus, hanem azon kihívás előtt állunk, hogy megfelelő módon válaszoljunk a sokaság Isten utáni szomjára, hogy azt ne elidegenítő kínálatokkal, ne egy test nélküli Jézus Krisztussal akarjuk oltani.”⁹ Ezért korunkban az evangélium hirdetésének sürgető feladata megköveteli a hívőktől és különösen a papoktól, hogy elkötelezetten fáradozzanak azon, hogy mindenki találkozhasson *a testté, emberré, történelemmé lett Jézus Krisztussal*. Mindannyiunknak ügyelnünk kell arra, hogy sose veszítsük szem elől Jézus Krisztus „testét”: azt a testet, amely szenvedélyekből, érzelmekből, érzésekből, konkrét történetekből, megérintő és gyógyító kezekből, felszabadító és bátorító tekintetekből, befogadásból, megbocsátásból, felháborodásból, bátorságból, elszántságból: egyszóval szeretetből áll.

15. Éppen ezen a szinten az irodalommal való elmélyült foglalkozás még fogékonyabbá teheti a leendő papokat és a pasztorális munka összes szereplőjét az Úr Jézus teljes embersége iránt, melyet teljesen áthat isteni mivolta, s ezáltal úgy lesznek képesek hirdetni az evangéliumot, hogy mindenki, valóban mindenki meg-

⁸ SZENT II. JÁNOS PÁL: *Levél a művészeknek* (1999. április 4.), 6, in DIÓS ISTVÁN (szerk.): *II. János Pál megnyilatkozásai. Pápai dokumentumok 1978-2005*, III. kötet, Szent István Társulat, Budapest, 2005, 187.

⁹ *Evangelii gaudium* apostoli buzdítás az evangélium hirdetéséről a mai világban (2013. november 24.), 89, Szent István Társulat, Budapest, 2014, 56.

tapasztalhassa, mennyire igaz, amit a II. Vatikáni Zsinat mond: „Az ember misztériuma csak a megtestesült Ige misztériumában világosodik meg igazán.”¹⁰ Ez nem egy elvont emberség misztériumát jelenti, hanem a konkrét emberi lény misztériumát, életének minden sebével, vágyával, emlékével és reményével.

Nagy érték

16. Ha a gyakorlati szempontot nézzük, sok tudós állítja, hogy az olvasás szokása számos szempontból pozitív hatással van az ember életére: segít bővíteni a szókincsünket s ezáltal fejleszteni értelmünk különféle aspektusait. Emellett serkenti a képzelőerőt és a kreativitást. Lehetővé teszi, hogy megtanuljunk választékosabban kifejezni magunkat. Emellett javítja a koncentrációs képességünket, csökkenti a kognitív hanyatlás szintjét, csillapítja a stresszt és a szorongást.

17. Sőt, felkészít bennünket arra, hogy megértsük s aztán kezeljük az életben adódó különféle helyzeteket. Az olvasás során alamerülünk az élet kihívásaival végül megbirkózó emberek személységeibe, gondjaiba, drámáiba, veszélyeibe, félelmeibe, vagy esetleg olyan tanácsokat adunk a szereplőknek, amelyek később saját magunknak lesznek hasznosak.

18. Hogy újfent olvasásra ösztönözzek, szeretnék idézni néhány szöveget olyan ismert szerzőktől, akik néhány szóval sokat tanítanak nekünk:

A regény „egy órára felkavar bennünk minden lehető bajt és boldogságot, mindazt, aminek futó ismeretére is évek kellenének

¹⁰ II. Vatikáni Zsinat: *Gaudium et spes* lelképásztori konstitúció az Egyházzal a mai világban (1965. december 7.), 22, in Diós István (szerk.): *A II. Vatikáni Zsinat dokumentumai*, Szent István Társulat, Budapest, 2000, 666.

az életben, s aminek a legjavát másképp meg se sejthetnénk, mivel olyan lassan megy végbe, hogy nem is tudjuk felfogni”.¹¹

„A nagy irodalmi műveket olvasva ezernyi emberré válok, ugyanakkor önmagam maradok. Mint a görög költészet éjszakai égboltja, miriád szemmel látok, de mindig én vagyok az, aki lát. Itt, mint a vallásban, a szerelemben, az erkölcsi cselekvésben és a megismerésben, meghaladom önmagam, és mégis, amikor ezt teszem, jobban önmagam vagyok, mint valaha.”¹²

19. De nem kívánok a személyes hasznosságnak ennél a szintjénél megállni, hanem az olvasás iránti szeretet felébresztése szempontjából legfontosabb érvekre szeretnék reflektálni.

Valakinek a hangját hallgatni

20. Amikor az irodalomra gondolok, eszembe jut, amit a nagy argentin író, Jorge Luis Borges¹³ mondott diákjainak: *a legfontosabb az olvasás, az irodalommal való közvetlen kapcsolatfelvétel, az elének táru elő szövegben való elmélyülés, nem pedig az eszmék és a kritikai megjegyzések rögzítése*. Borges azzal magyarázta diákjainak ezt a meggyőződését, hogy eleinte talán keveset értenek abból, amit olvasnak, de mindenképpen hallgatni fogják „valakinek a hangját”. Íme, az irodalom egyik definíciója, mely nagyon tetszik nekem: *valakinek a hangját hallgatni*. És ne felejtjük el, milyen veszélyes, ha nem hallgatjuk tovább a hozzánk szóló másik ember hangját! Ezzel azonnal elszigeteljük magunkat, egyfajta „lelki” sükettségbe süllyedünk, ami az önmagunkkal és az

¹¹ MARCEL PROUST: *Az eltűnt idő nyomában*, 1. kötet, *Swannék oldala*, ford. Jancsó Júlia, Atlantisz, Budapest, 2017, 93.

¹² CLIVE STAPLES LEWIS: *Lettori e letture. Un esperimento di critica*, Vita e Pensiero, Milano, 1997, 165.

¹³ VÖ. JORGE LUIS BORGES: A könyv, ford. Tóth Éva, in SCHOLZ LÁSZLÓ (szerk.): *Jorge Luis Borges válogatott művei*, IV. kötet, *Az ős kastély – Esszék*, Európa, Budapest, 2000, 67–68.

Istennel való kapcsolatunkat is negatívan befolyásolja, bármennyi teológiát vagy pszichológiát tanultunk is.

21. Ezen az úton haladva, mely fogékonnyá tesz bennünket mások misztériuma iránt, az irodalom megtanít megérinteni a szívüket. Hogyan is ne idéznénk fel ezen a ponton azt a bátor beszédet, amellyel 1964. május 7-én Szent VI. Pál a művészekhez s így a nagy írókhoz is fordult? Azt mondta: „Szükségünk van rátok. Szolgálatunknak szüksége van együttműködésekre. Mert, mint tudjátok, a mi szolgálatunk az, hogy hirdessük, hozzáférhetővé, érthetővé, sőt megrendítővé tegyük a szellemnek, a láthatatlannak, a kimondhatatlannak, Istennek a világát. S ebben a műveletben, mely a láthatatlan világot hozzáférhető, érthető formulákba ülteti át, ti mesterek vagytok.”¹⁴ Itt a lényeg: a hívőknek és különösen a papoknak éppen az a feladata, hogy „megérintsék” a mai ember szívét, hogy az megrendüljön és megnyíljon az Úr Jézus hirdetése előtt, s eme feladatuk teljesítéséhez páratlan értékű lehet az irodalom és a költészet segítségével.

22. T. S. Eliot – egy olyan költő, akinek a kereszténység korunkat jelentősen meghatározó irodalmi műveket köszönhet – joggal mutatta be a modern vallási válságot úgy, mint egy széles körben elterjedt „érzelmi képtelenség” válságát.¹⁵ A valóság eme olvasatának fényében a hit problémája ma elsősorban nem az, hogy többé vagy kevésbé hisszük-e a tantételeket. Sokkal inkább az, hogy sokan képtelenek elérzékenyülni Isten előtt, megilletődni a teremtett világtól, meghatódni a többi ember láttán. Adódik tehát a feladat, hogy gyógyítsuk meg és gazdagítsuk érzékenységünket, fogékonyságunkat. Ez a magyarázata annak, hogy amikor a Japánban tett apostoli útról visszatérve megkérdezték tőlem, mit tanul-

¹⁴ SZENT VI. PÁL PÁPA: *Homília a művészek miséjén a Sixtus-kápolnában*, 1964. május 7.

¹⁵ THOMAS STEARNS ELIOT: *Egy keresztény társadalom eszméje*, ford. Katona László, Századvég, Budapest, 2021, 49.

hat a nyugati világ a keletiektől, azt válaszoltam: „Úgy vélem, a Nyugatnak egy kis költészet hiányzik.”¹⁶

Edzőterem a megkülönböztetéshez

23. Mit kap tehát a pap az irodalommal való kapcsolattól? Miért kell a nagy regények olvasását a papi *paideia* fontos elemének tekinteni és előmozdítani? Miért fontos, hogy visszaszerezzük és a papjelöltek képzésében érvényre juttassuk a Karl Rahner teológus által megfogalmazott felismerést a pap és a költő közötti mély lelki rokonságról?¹⁷

24. Próbáljunk meg válaszolni ezekre a kérdésekre a német teológus észrevételeinek meghallgatásával.¹⁸ A költő szavai, írja Rahner, „tele vannak vágyakozással”, „végtelenre nyíló ajtók, a mérhetetlen előtt kitérülő kapuk. A kimondhatatlanra utalnak, a kimondhatatlan felé tartanak.” Ez a költői szó „a végtelenre irányul, de nem tudja nekünk adni ezt a végtelent, és nem tudja magába fogadni vagy magában hordozni azt, aki a Végtelen”. Ez tulajdonképpen Isten szavának, igéjének sajátja, és – folytatja Rahner – „a költői szó Isten szavát idézi meg”.¹⁹ A keresztények számára a Szó (az Ige) Isten, és minden emberi szó – efelé a Szó felé tartva – magában hordozza az Isten utáni vágyakozás nyomát. Azt mondhatjuk, hogy a valóban költői szó analóg módon részesedik Isten szavában, ahogyan azt a *Zsidóknak írt levél* megrázó módon mutatja be nekünk (vö. Zsid 4,12–13).

¹⁶ Ferenc pápa sajtótájékoztatója a Thaiföldön és Japánban tett apostoli útjáról hazafelé tartva a repülőúton, 2019. november 26.

¹⁷ Vö. ANTONIO SPADARO: *La grazia della parola. Karl Rahner e la poesia*, Jaca Book, Milano, 2006.

¹⁸ KARL RAHNER: Sacerdote e poeta, in *La fede in mezzo al mondo*, Alba, 1963, 131–173. [Priester und Dichter, in *Schriften zur Theologie*, Bd. III, Benziger, Einsiedeln – Zürich – Köln, 1956, 349–375.]

¹⁹ Uo. 171 sk.

25. Karl Rahner így tud gyönyörű párhuzamot vonni a pap és a költő között: „Egyedül a szó képes megváltani az összes ki nem mondott valóság végső fogságát: Istenre irányultságuk némaságát.”²⁰

26. Azután az irodalomban a *kifejezési forma* és a *jelentés* kérdései lényegesek. Ezért az irodalom a *megkülönböztetés edzőtermeként* szolgál, mely élesíti a leendő pap belső és külső megítélési képességeit. Az a hely, ahol megnyílik ez az ember saját igazságához vezető út, az olvasó belső világa, mely közvetlenül részese az olvasás folyamatának. Itt valósulhat meg a személyes lelki megkülönböztetés sokféle forгатókönyve, melyek során nem lesz hiány szorongásokból, sőt válságokból sem. Számos olyan irodalmi szöveg van ugyanis, amely a „vigasztalanság” Szent Ignác-i meghatározásának felel meg.

27. „Vigasztalanságnak nevezem [...]: a lélek elsötétülését, zavarát, az alsóbbrendű és földi dolgok felé mozdulását, a különféle zaklatásokból és kísértésekből származó nyugtalanságot. Mindez hitbeli elsötétülésre vezet, remény nélkül, szeretet nélkül. Ilyenkor a lélek egészen restnek, lanyhának, szomorúnak, Teremtőtől és Urától mintegy elszakítottnak érzi magát.”²¹

28. A fájdalom vagy az unalom, melyet az ember bizonyos szövegek olvasása közben érez, nem feltétlenül rossz vagy hasztalan érzés. Maga Loyolai Szent Ignác is megjegyezte, hogy „a rosszra haladóknak” a jó szellem úgy hat, hogy nyugtalanságot, izgatottságot, elégedetlenséget okoz.²² Ez lenne a szellemek megkülönböztetésére vonatkozó első ignáci szabály szó szerinti alkalmazása, mely azoknak van fenntartva, akiknél „egyik halálos bűn éri a másikat”, vagyis az ilyen emberekben a jó szellem úgy

²⁰ Uo. 146.

²¹ LOYOLAI SZENT IGNÁC: *Lelkigyakorlatok*, 317. pont, Jezsuita Kiadó, Budapest, 2020, 165.

²² Vö. uo. 335. (172–173. oldal.)

cselekszik, hogy „a józan ész ítéletével furdalja és mardossa lelki ismeretüket”,²³ hogy a jóra és a szépre vezesse őket.

29. Így érthető, hogy az olvasó nem egy építő üzenet címzettje, hanem olyan személy, aki kimondottan arra kap ösztönzést, hogy bizonytalan talajra lépjen, ahol az üdvösség és a kárhozat közötti határok nincsenek *eleve* meghúzva és meghatározva. Az olvasás aktusa tehát „megkülönböztetési” aktus, melyben az olvasó első személyben az olvasás „alanyaként” s egyúttal az olvasottak „tárgyaként” is érintett. Egy regény vagy költői mű olvasása során az olvasó ténylegesen azt tapasztalja meg, hogy az olvasott szavak „olvassák” őt.²⁴ Így az olvasó a pályán lévő játékoshoz hasonlít: ő játssza a játékot, ugyanakkor a játékot rajta keresztül játsszák, abban az értelemben, hogy teljesen bevonódik abba, amit csinál.²⁵

Figyelem és emésztés

30. Ami a tartalmat illeti, fel kell ismernünk, hogy az irodalom – ahogy Proust híres képe sugallja²⁶ – olyan, mint egy „távcső”, mely a létezőkre és a dolgokra irányul, és nélkülözhetetlen ahhoz, hogy meglássuk „azt a nagy távolságot”, amelyet a mindennapok ásnak saját érzékelésünk és az emberi tapasztalat egésze közé. „Az irodalom olyan, mint egy fotólabor, melyben az élet képeit ki lehet dolgozni, hogy azok feltárják kontúrjaikat és árnyalataikat. Látjuk hát, mire »szolgál« az irodalom: hogy »előhívja« az élet képeit”,²⁷ hogy kérdéseket intézzon hozzánk az élet értelméről. Egyszerűen arra szolgál, hogy az *életről* a maga valóságában szerezzünk *tapasztalatot*.

²³ Uo. 314. (163. oldal.)

²⁴ Vö. KARL RAHNER: *Sacerdote e poeta*, i. m., 141. [Priester und Dichter, i. m., 355.]

²⁵ Vö. ANTONIO SPADARO: *La pagina che illumina. Scrittura creativa come esercizio spirituale*, Ares, Milano, 2023, 46–47.

²⁶ MARCEL PROUST: *Az eltűnt idő nyomában*, 7. kötet, *A megtalált idő*, ford. Jancsó Júlia, Atlantisz, Budapest, 2009, 387.

²⁷ ANTONIO SPADARO: *La pagina che illumina*, i. m., 14.

31. Az igazság ugyanis az, hogy a világra vonatkozó szokásos látásmódunk „leszűkített” és korlátozott, mert cselekvésünk operatív és közvetlen céljai nyomást gyakorolnak ránk. Még a szolgálat – a liturgikus, pasztorális, karitatív szolgálat – is olyan imperatívusszá válhat, mely csak az elérendő célokra irányítja erőnket és figyelmünket. De – ahogyan Jézus emlékeztet a magvetőről szóló példabeszédben – a magnak mélyre kell jutnia a talajba, hogy idővel éretté váljon és gyümölcsöt hozzon, és ne fojtsa a felszínesség, ne fojtsák el a tövisek (Mt 13,18–23). Az a veszély fenyeget tehát bennünket, hogy olyan hatékonyság-központú szemlélet kerít uralmába, amely lekicsinyli a megkülönböztetést, elszegényíti a fogékonyságot és csökkenti az összetettséget. Ezért sürgősen el kell súlyoznunk kell mindennapi életünknek ezt az elkerülhetetlen felgyorsulását és leegyszerűsítését azáltal, hogy megtanulunk távolságot venni attól, ami közvetlenül adott, megtanulunk lelassulni, szemlélődni és hallgatva figyelni. Ez megtörténhet, amikor az ember megáll, hogy érdekmentesen könyvet olvasson.

32. Újra rá kell találnunk a valósághoz való viszonyulásnak azokra a módjaira, amelyek befogadóak, nem stratégiai jellegűek, nem akarnak közvetlen eredményt elérni, s amelyekkel lehetővé tudjuk tenni, hogy a lét végtelen többlete megjelenjen. Távolság, lassúság, szabadság – a valóság olyan megközelítésének jellemzői, amely éppen az irodalomban talál – ha nem is kizárólagos, de kiváltságos – kifejeződési formát. Az irodalom ily módon edzőteremmé válik, melyben azt gyakoroltatjuk tekintetünkkel, hogy úgy keresse és fedezze fel az embereknek és a helyzeteknek az igazságát, mint misztériumot, mint jelentéstöbbséggel rendelkezőt, melyet csak részben fejezhetünk ki fogalmi kategóriákkal, magyarázó sémákkal, az ok-okozat, eszköz-cél lineáris dinamikáival.

33. Egy másik szép kép az irodalom szerepének szemléltetésére az emberi szervezet fiziológiájából, mégpedig az emésztésből származik. Itt a minta a tehén kérődzése (ruminatio), ahogyan azt

a 11. századi Saint-Thierry Vilmos szerzetes s a 17. századi jezsuita Jean-Joseph Surin megállapította. Utóbbi a „lélek gyomráról” beszél, a jezsuita Michel De Certeau pedig kimondottan az „emésztő olvasás fiziológiájára” mutatott rá.²⁸ Látjuk hát: az irodalom segít elmondani jelenlétünket a világban, segít azt „megemésztetni” és belsővé tenni, megragadva azt, ami a tapasztalat felszínén túlmutat; arra szolgál tehát, hogy értelmezzük az életet, felismerjük annak jelentéseit s alapvető feszültségeit.²⁹

Mások szemével látni

34. Ami a diszkurzusformát illeti, a következő történik: egy irodalmi szöveg olvasásával abba a helyzetbe kerülünk, hogy „mások szemével látunk”,³⁰ s olyan tágas látásmódra teszünk szert, amely kiszélesíti emberségünket. Így aktiválódik bennünk képzeletvilágunk empatikus ereje, azé a képzeletvilágé, amely alapvető hordozó eszköze a mások nézőpontjával, állapotával, érzéseivel való azonosulás képességének, mely nélkül nincs szolidaritás, megosztás, együttérzés, irgalom. Az olvasás által felfedezzük, hogy amit érzünk, az nem csak a miénk, hanem egyetemes, s így a legelhatároltabb ember sem érzi magát egyedül.

35. Az emberek csodálatos különbözősége, valamint a kultúrák és tudások diakrón és szinkrón sokfélesége az irodalomban olyan nyelvezettel fogalmazódik meg, amely képes tiszteletben tartani és kifejezni változatosságukat, ugyanakkor a jelentés olyan szimbolikus grammatikájára fordítja le őket, amely érthetővé teszi őket számunkra, olyanná, amit nem idegennek, hanem közösnek érzünk. Az irodalmi szó eredetisége abban rejlik, hogy a tapasztá-

²⁸ MICHEL DE CERTEAU: *Il parlare angelico. Figure per una poetica della lingua (secoli XVI e XVII)*, Olschki, Firenze 1989, 139 sk.

²⁹ VÖ. ANTONIO SPADARO: *La pagina che illumina*, i. m., 16.

³⁰ CLIVE STAPLES LEWIS: *Lettori e letture. Un esperimento di critica*, Vita e Pensiero, Milano, 1997, 165.

lat gazdagságát nem az analitikus tudás leíró ábrázolásában vagy a kritikus ítéletalkotás normatív vizsgálatában tárgyasítva fejezi ki és közvetíti, hanem a szóban forgó tapasztalatnak értelmet adni kívánó kifejező és értelmező erőfeszítés tartalmaként.

36. Amikor egy-egy történetet olvasunk, a szerző látásmódjának köszönhetően a maga módján mindenki elképzei a magára hagyott kislány sírását, az alvó unokáját betakaró nénikét, a kisvállalkozó szenvedélyét, aki a nehézségek ellenére is próbál boldogulni, a mindenki által kritizált ember megaláztatását, a fiút, aki álmodik, mert ez az egyetlen kiútja nyomorúságos, erőszakot szenvedő életének fájdalmából. Ahogy e történetekben saját belső világunk nyomaira ismerünk, fogékonyabbá válunk mások tapasztalataira, kilépünk önmagunkból, hogy belépjünk az ő mélységeikbe, s így egy kicsit jobban megértjük küzdelmeiket és vágyaikat, az ő szemükön keresztül látjuk a valóságot, és végül útitársaikká válunk. Így merülünk bele a gyümölcsárus konkrét, belső életébe, az utcanőébe, a szülők nélkül felnövő gyermekébe, a kőművesnőébe, az öregasszonyéba, aki még hiszi, hogy megtalálja hercegét. És ezt empátiával, olykor toleranciával és megértéssel tehetjük.

37. Jean Cocteau ezt írta Jacques Maritainnek: „Az irodalom lehetetlen, ki kell lépnünk belőle, de hiába próbálunk az irodalom segítségével kijutni belőle, mert csak a szeretet és a hit teszi lehetővé, hogy kilépjünk önmagunkból.”³¹ De vajon tényleg kilépünk-e önmagunkból, ha mások szenvedései és örömei nem forrásítják fel a szívünket? Én inkább azt gondolom, hogy keresztényként semmi sem közömbös számomra, ami emberi.

38. Azt is el kell mondanunk, hogy az irodalom nem relativista, mert nem foszt meg az értékkritériumoktól. A jónak és a rossznak,

³¹ JEAN COCTEAU – JACQUES MARITAIN: *Dialogo sulla fede*, Passigli, Firenze, 1988, 56. Vö. ANTONIO SPADARO: *La pagina che illumina*, i. m., 11–12.

az igaznak és a hamisnak a szimbolikus ábrázolása – mint olyan dimenzióké, amelyek az irodalomban egyéni egzisztenciák és kollektív történelmi események formájában jelennek meg – nem semlegesíti az erkölcsi ítéletet, hanem megakadályozza, hogy az vakká vagy felszínesen kárhóztatóvá váljon. „Miért látod meg a szálkát embertársad szemében, amikor a magadéban a gerendát sem veszed észre?” – kérdezi tőlünk Jézus (Mt 7,3).

39. Amikor mások erőszakosságát, korlátoltságát vagy esendőségét látjuk, lehetőséget kapunk arra, hogy jobban reflektáljunk a sajátunkéra. Azáltal, hogy az irodalom széles körben láttatja az olvasóval az emberi tapasztalat gazdagságát és nyomorúságát, a megértés lassúságára, a nem leegyszerűsítés alázatára és arra a szelídségre neveli tekintetét, hogy ne akarja az ítélezés által a valóságot és az emberi állapotot ellenőrzése alatt tartani, hogy ne akarjon felettük uralkodni. Biztosan szükség van ítéletalkotásra, de sosem szabad elfelejteni annak korlátozott horderejét: az ítéletalkotás ugyanis sosem vezethet halálos ítélethez, a másik megsemmisítéséhez, az emberek elnyomásához a törvény merő abszolutizálása érdekében.

40. Az irodalom tekintete az olvasót önmagából mint középpontból való kilépésre, korlátai érzékelésre, a tapasztalat feletti kognitív és kritikai uralomról való lemondásra neveli, s így olyan szegénységre tanítja, amely rendkívüli gazdagság forrása. Az olvasó annak felismerésével, hogy hasztalan és talán lehetetlen a világ és az ember misztériumának az igaz-hamis vagy helyes-helytelen antinomikus polarításra való redukálása, az ítéletalkotás kötelességét nem hatalmi eszközként fogadja el, hanem mint késztetést a szüntelen meghallgatásra, és mint készséget arra, hogy önmagát is kockára tegye a történelemnek abban a rendkívüli gazdagságában, amely a Lélek jelenlétének köszönhető, s amely kegyelemként is adatik: vagyis mint kiszámíthatatlan és felfoghatatlan esemény, mely nem az emberi cselekvéstől függ, de újradefiniálja az emberit mint megmenekülésre-üdvözülésre irányuló reményt.

Az irodalom szellemi-lelki ereje

41. Remélem, hogy e rövid észrevételekkel sikerült rávilágítanom arra a szerepre, amelyet az irodalom játszhat a lelkipásztor vagy a leendő lelkipásztor szívének és elméjének nevelésében, hogy saját racionalitását szabadon és alázatosan gyakorolja, hogy az emberi beszédmódok pluralizmusát gyümölcsözően elismerje, hogy saját emberi fogékonyságát kiszélesítse, és végül, hogy nagy szellemi-lelki nyitottságra tegyen szert, s így képes legyen hallgatni a sok hangon keresztül szóló Hangot.

42. Ebben az értelemben az irodalom segíti az olvasót abban, hogy ledöntse az önmaguk körül forgó, hamisan önelégült, mereven konvencionális beszédmódok bálványait, melyek olykor még egyházi diskurzusunkat is megfertőzik, fogságba vetve a Szó szabadságát. Az irodalmi szó mozgásba hozza, felszabadítja és megtisztítja a beszédmódot: végül megnyitja saját további kifejezési és felfedezési lehetőségei előtt, befogadóvá teszi az emberi szóban otthonra találó Szó számára, nem akkor, amikor az emberi szó már teljes, végleges és teljes tudásként értelmezi önmagát, hanem amikor figyelve hallgató és várakozó virrasztássá válik arra, aki jön, hogy *újjáteremtsen mindent* (vö. Jel 21,5).

43. Az irodalom szellemi-lelki ereje végezetül arra az elsődleges feladatra emlékeztet, amelyet Isten az emberre bízott: hogy tudniillik „nevet adjon” az élőlényeknek és a tárgyoknak (vö. Ter 2,19–20). Isten ugyanis azt a küldetést adta Ádámnak, hogy a teremtet világ őrzője legyen, s ez a küldetés mindenekelőtt azáltal valósul meg, hogy saját valóságát és a többi létező létezésének értelmét felismeri. A pap is fel van ruházva a „megnevezésnek”, az értelemadásnak ezzel az eredeti feladatával, hogy a teremtet világ és a megtestesült Szó közötti közösség megvalósulásának eszközüvé váljon, és fel van ruházva azzal a képességgel, hogy az emberi lét minden aspektusát megvilágítsa.

44. A pap és a költő közötti rokonság tehát ebben az isteni Szó és emberi szó közötti titokzatos és felbonthatatlan szentségi egységben nyilvánul meg, s ebből egy olyan hivatal születik, amely a meghallgatásra és az együttérzésre összpontosít, egy olyan karizma születik, amely felelősséget vállal, az igaz és a jó olyan látásmódja születik, amely szépségként tárul fel. Okvetlenül meg kell hallgatnunk a költő Paul Celan ránk hagyott szavait: „Aki megtanul igazán látni, az a láthatatlanhoz kerül közelebb.”³²

Kelt Rómában, a Lateráni Szent Jánosnál,
2024. július 17-én, pápaságom tizenkettedik évében.

Ferenc

³² PAUL CELAN: *Microliti*, Mondadori, Milano, 2020, 101.

TARTALOM

Hit és kultúra	8
Soha test nélküli Krisztust!	11
Nagy érték	12
Valakinek a hangját hallgatni	13
Edzőterem a megkülönböztetéshez	15
Figyelem és emésztés	17
Mások szemével látni	19
Az irodalom szellemi-lelki ereje	22